

Markus Itkonen

Typografian käsikirja

Kolmas, laajennettu painos

RPS-YHTIÖT • HELSINKI

Kirjaintyyppi ja sen variaatiot

Kirjaintyyppiä hankittaessa tulee valittavaksi ja varmistettavaksi monia asioita ja valinta laajojen kirjainperheiden ja pitkien nimimerkintöjen parissa vaatii tarkkuutta. Oheen on koottu tärkeimmät fonttien ”muuttujat”. Hiukankin huolimaton valinta voi aiheuttaa sen, että periaatteessa oikean niminen fontti ei olekaan juuri sellainen kuin oli tarkoitus hankkia. Osa oheisista variaatiomahdollisuuksista, kuten optiset muunnokset, on verraten harvinaisia. Vain harvoin – jos koskaan – kaikki nämä muuttujat osuvat saman fontin kohdalle.

Fontin tekninen muoto

Open Type
Mac Post Script Type 1
Windows Post Script Type 1

Oikea valmistaja

Muutamista klassisista kirjaintyypeistä, kuten Bodonista ja Garamondista, on markkinoilla monien eri valmistajien versioita. Kun myyntioikeudet ovat siirtyneet lisenssien avulla yhtiöltä toiselle, voi halutun version tunnistaminen olla vaikeaa.

Bodoni Bauer

Bodoni Berthold

Bodoni Linotype

Stone Serif

Eri leikkauksia mm.

Stone Serif Medium

Stone Serif Medium Italic

STONE SERIF MEDIUM SC

Stone Serif Medium OS 12345

Stone Serif Medium Italic OS 12345

Stone Serif Semibold

Stone Serif Semibold Italic

Stone Serif Bold

Stone Serif Bold Italic

Alla olevan esimerkin laaja kirjainperhe on *Stone* (Sumner Stone, 1987), johon kuuluu sekä antiikva että groteski lukuisine variaatioineen. Sen kaikki leikkaukset pohjaavat samaan perusmuotoon ja samoihin mittasuhteisiin. Laaja kirjainperhe mahdollistaa työskentelyn yhden kirjainperheen avulla siten, että typografiaan syntyy sekä riittävä vaihtelu että yhtenäisyys. Tällaiset kirjainperheet alkoivat yleistyä 1980-luvun lopulta alkaen, ja Stone oli yksi ensimmäisistä. Muita sekä antiikvan että groteskin sisältäviä perheitä ovat mm. Lucida, FF Scala, ITC Legacy, FF Quadraat sekä poikkeuksellisen laaja Thesis-kirjainperhe.

Open Type -fonttiformaatti vähentää leikkausten määrää siinä mielessä, että kapiteelit ja gemenanumerot ovat nykyisin samassa fontissa kuin perusleikkaus – mikäli ne ylipäättään ovat saatavana.

Stone Sans

Eri leikkauksia mm.

Stone Sans Medium

Stone Sans Medium Italic

STONE SANS MEDIUM SC

Stone Sans Medium OS 12345

Stone Sans Medium Italic os 12345

Stone Sans Semibold

Stone Sans Semibold Italic

Stone Sans Bold

Stone Sans Bold Italic

**Saman leikkauksen
optiset vahvuusvaihtoehdot
eri käyttökokoja varten**

Jenson 8 Op Size

Jenson 12 Op Size

Jenson 72 Op Size

Merkistön laajuus

Open Type -fonttien merkistön laajuus vaihtelee. Esim.

Adoben Open Type -fonteissa *Std*-merkintä tarkoittaa, että fontti sisältää Länsi- ja Pohjois-Euroopan kielissä tarvittavan merkistön eli käytännössä ISO Latin 1 -merkistön. Adobe kutsuu tätä merkkikokonaisuutta nimellä "Adobe Western 2".

Pro-merkinnällä varustettu fontti sisältää sen lisäksi vähintään itäisen Keski-Euroopan kielten merkistön. Sitä Adobe kutsuu nimellä "Adobe CE" (Central Europe).

Linotype ja Monotype käyttävät *Std*- ja *Pro*-merkintöjä samoin perustein.

Geometriset groteskit

Perinteisten groteskien rinnalle kehitettiin 1920-luvulla modernismin mukaista uutta, radikaalia muotokieltä. Syntyi geometriset groteskit.

Puhdasmuotoinen Futura

Futura Book

1920-luvun modernismin tavoitteet toteutuvat tyylikkäämmin Paul Rennerin piirtämässä *Futura*ssa, jonka Bauer Foundry julkaisi 1927. Sen geometriset muodot liittyvät vahvasti saman ajan funktionalistiseen arkkitehtuuriin ja Bauhaus-koulun opettamaan typografian modernismiin. Mutta Futuran pohjana ovat silti roomalaisten capitalis monumentalis -kirjainten muodot, vaikkakin nyt lähes tasavahvoiksi piirrettyinä.¹⁹ Se luo pohjaa paremmalle luettavuudelle kuin tinkimätön geometria.

Futuran kokeiluversio (1925) oli vielä radikaalimpi: pienakkosten a, g, m, n ja ä olivat rohkean kokeilevia ja koostuivat konstruktivistisista kulmikkaista muodoista. Julkaisuvaiheessa ne olivat vielä saatavana lisätilauksesta, mutta oletettavasti Bauer pelkäsi niiden haittaavan myyntiä ja poisti ne kokonaan jo seuraavana vuonna.²⁰ Renner muotoili Futuraan myös gemenanumerot – nyt ne olivat ensimmäistä kertaa saatavana groteskiin –, mutta muutaman vuoden jälkeen nekin pudotettiin pois myyntiversiosta.

Paul Rennerin alkuperäisversion mukainen Futura viisine a-kirjainversioineen on nykyään saatavana nimellä *Architype Renner*. Valmistaja on lontoolainen The Foundry.

Futurasta tuli heti suosittu Saksassa ja pian myös USA:ssa. Sen innoittamana tehtiin lukuisia uusia geometrisia groteskeja, joista osa oli käytännössä Futuran kopioita.

Logosta kirjaintyypiksi: Avant Garde

Avant Garden lähtökohtana oli logo, jonka Herb Lubalin teki Avant Garde -lehteä varten 1968. Tämä muotoiluidea kasva-

19. Burke

1998: 96.

20. Burke

1998: 103.

Futura

Abcefgnopr

abcdefghijklmnopqrstuvwxyzaää

ABCDEFGHIJKLMN**O**PQRSTUVWXYZÄÄÖ

1234567890

ITC Avant Garde Book

Abcefgnopr

abcdefghijklmnopqrstuvwxyzaää

ABCDEFGHIJKLMN**O**PQRSTUVWXYZÄÄÖ

1234567890

Avenir

Abcefgnopr

abcdefghijklmnopqrstuvwxyzaää

ABCDEFGHIJKLMN**O**PQRSTUVWXYZÄÄÖ

1234567890

AAABCDEFGHIJK
LMMN**N**OPQRS
TUVV\NWWWXY
ZC@EAFRGA**RA**ST
SSHTK**AL**LNT**H**Æ!

Avant Garden
alkuperäisiä ligatuu-
reja ja muita vaihto-
ehtoisia merkkejä.
ITC on julkaissut
ITC Avant Garde
Gothic Pro -nimisen
kirjainperheen, jossa
nämä merkit ovat
jälleen mukana.

Otsikkotypografia

Koska otsikot ovat visuaalisesti hallitsevia, niiden typografian pitäisi olla erityisen viimeisteltyä.

Otsikot kirjoitetaan mieluiten pienaakkosin. Suuraakkoset vievät enemmän tilaa ja ovat vaikealukuisia ja rumia jo muutamana sanan mittaisissa otsikoissa. Suurakkoset tulevat kyseen vain hyvin lyhyissä otsikoissa sekä klassisessa kirjatypografiassa (katso s. 100).

Rivitys

Rivitykseen vaikuttaa kaksi seikkaa: otsikon ajatussisältö ja ulkonäkö.

Otsikot pitää rivittää niin, että ajatuksen mielekkyys säilyy; ajatukseltaan toisiinsa liittyvät sanat kuuluvat samalle riville. Samalla pitää kuitenkin valvoa, että rivien pituudet eivät vaihtele liikaa ja että otsikko on myös esteettisesti tasapainoinen. Kolmirivinen otsikko on tasapainoisin silloin, kun keskimäinen rivi on pisin ja ylä- ja alarivit hiukan lyhyempiä.

Esteettisesti ja ajatuksellisesti tasapainoinen otsikko. Kaikki rivityksessä syntyneet sanaparit ovat luontevia.

Tielaitos valmistelee moottoritien jatkamista Lahdesta Heinolaan

Poliisi ampui puukolla
perhettään uhannutta

Poliisi ampui
puukolla perhettään uhannutta

Poliisi ampui
puukolla perhettään
uhannutta

Tasapainoilua
otsikon hyvän
ulkonäön ja järkevä
sisällön välillä.
Alin vaihtoehto on
hyvä kompromissi.

Pikku sanat kuten ”ja” sijoitetaan mieluummin uuden rivin alkuun kuin vanhan loppuun, ellei sisällön mielekkyyden takia ole syytä tehdä toisin. Tarkoitus on, että ne eivät saa liikaa visuaalista painoa.

Ei näin:

Tumma puku ja
musta solmio

Mieluummin näin:

Tumma puku
ja musta solmio

Tavutusta pitää välttää; pakkotilanteessa voidaan tavuttaa yhdyssanojen yhdyssosien välistä.

Lisäksi on syytä välttää sellaista sanojen ylikorostamista, jossa ei ole järkeä otsikon sisällön kannalta; esimerkiksi jonkin sanan suurentamisen tai lihavoimisen pitää olla perusteltua.

Riviväli

Otsikoissa käytetään usein suhteessa hiukan pienempää riviväliä kuin leipätekstissä, jotta ne näyttäisivät yhtenäisemmilta. Hyvä lähtökohta on laittaa otsikon riviväli 10 % suuremmaksi kuin pistekoko. Lopulliseen valintaan vaikuttavat myös kirjaintyyppin x-korkeus ja ylä- ja alapidennysten pituus.

Suuraakkoset sietävät pienemmän rivivälin kuin pienaakkoset, koska niissä ei ole tilaa vieviä ylä- ja alapidennyksiä. Joskus saattaa olla mahdollinen *negatiivinenkin riviväli*, jossa riviväli on pienempi kuin kirjainkoko.

Tässä riviväli on suurempi kuin pistekoko

18/20 pt

Nyt pistekoko ja riviväli ovat yhtä suuret

18/18 pt

Tässä esimerkissä on negatiivinen riviväli

18/16 pt

Älä
korosta
pelkän
huvin
vuoksi

Lainausmerkit ja heittomerkki

kahdet erilaiset
lainausmerkit

Lainausmerkkeihin kuuluvat *koko-* ja *puolilainausmerkit*. Suomen kielessä voi käyttää kahdenlaisia kokolainausmerkkejä. Yleisemmät, pilkun muotoiset merkit (” ”, molemmat samoin päin) ovat vailla sen tarkempaa nimeä. Yhtä sallittuja ja suosittelavia ovat *kulmalainausmerkit*, joita kutsutaan myös *hanhenjaloiiksi* (suomessa « » , muissa kielissä « » tai » «); ne sulautuvat muuhun tekstiin huomaamattomasti.

Yleinen virhe on, että ensimmäinen lainausmerkki onkin kääntynyt amerikkalaisittain ylösalaisin (“ ”). Se johtuu käytössä olevien tekstinkäsittelyohjelmien amerikkalaisesta alkuperästä. Toisinaan taas lainausmerkkien tilalla näkee kaartumattomat pystysuorat "-merkit.

Lainauksen kuuluva piste, huutomerkki ja kysymysmerkki kirjoitetaan aina lainausmerkin edelle mutta pilkku lainausmerkin jälkeen.

Puolilainausmerkkeinä käytetään suomessa vain yhtä tyyppiä (’ ’), molemmat merkit samoin päin. Niitä tarvitaan lainausmerkeiksi kokolainausmerkkien sisälle ja lisäksi kielitieteellisessä tekstissä sanan merkityksen ilmaisemiseen.

Puolilainausmerkki on typografisesti sama kuin *heittomerkki*. Heittomerkkiä käytetään mm.

- erottamassa sanan sisässä kaksi samaa vokaalia, jotka kuuluvat eri tavuihin (*ruo'on*)
- vierasperäistä sanaa tai nimeä taivutettaessa silloin, kun sanan perusmuoto päättyy kirjoitettaessa konsonanttiin mutta äännettäessä vokaaliin (*Bardot'n*).

Heittomerkkiä ei pidä sekoittaa *aksentteihin*, vokaalien lisämerkkeihin. Eteenpäin kallistunut aksentti on nimeltään *akuutti* ja taakse päin kallistunut *gravis*.

Pystysuoria merkkejä " ja ' käytettiin lainaus- ja heittomerkin korvikkeina kirjoituskoneissa, koska niissä oli niukasti merkkipaikkoja. Mutta typografiassa niille ei juuri ole sijaa. Kuitenkin "-merkkiä käytetään usein oikean tuuman merkin

puoli-
lainausmerkit

Levi's
Manet'n
heittomerkki

café
akuutti

à la carte
gravis

TUUMAN MERKKI ▶ S. 151

puuttuessa sen korvikkeena ja '-merkkiä joskus jalan merkkinä. Lisäksi '-merkkiä käytetään kulmaminuutin ja "-merkkiä kulmasekunnin merkkinä esim. paikannuksessa. Tällöin 1° = 60' = 3600". Mutta nämäkin merkit ovat vain oikeiden korvikkeita.

Lainausmerkit muissa kielissä

Lähes jokaisessa kielessä on omat lainausmerkkien käyttösääntönsä. Oikeita merkintätapoja saattaa olla useitakin ja niiden lisäksi erilaisia muista maista lainattuja ”villejä” tapoja.

Englannin kielessä etumaisen lainausmerkin kuuluu olla suomalaisittain katsoen ylösalaisin (“lainaus”) ja sama koskee puolilainausmerkkejä (‘lainaus lainauksessa’). Lisäksi on huomattava ero eri maiden käytänteissä: Isossa-Britanniassa puolilainausmerkit toimittavatkin yleensä lainausmerkkien virkaa (‘lainaus’) ja päinvastoin (“lainaus lainauksessa”). Yhdysvalloissa tapa on päinvastainen ja siis suomalaiselle tutumman näköinen.

Ranskan kielessä pitää huomata välilyönnit tekstiä ja lainausmerkkejä (kulmalainausmerkkejä) erottamassa.

Vieraskielinen lainaus

Jos vieraskielistä tekstiä lainataan suomenkieliseen tekstiin, käytetään sen ympärillä lainausmerkkejä kuitenkin suomalaisittain.

Lainausmerkkejä eri kielissä

”lainaus”	”lainaus ’lainauksen’ sisällä”	suomi
»lainaus«	»lainaus ’lainauksen’ sisällä»	

”lainaus”	”lainaus ’lainauksen’ sisällä”	ruotsi
»lainaus«	»lainaus ’lainauksen’ sisällä«	
»lainaus»	»lainaus ’lainauksen’ sisällä»	

“lainaus”	“lainaus ’lainauksen’ sisällä”	englanti (Yhdysvallat)
‘lainaus’	‘lainaus “lainauksen” sisällä’	

„lainaus“	„lainaus ‚lainauksen‘ sisällä“	saksa
»lainaus«	»lainaus ›lainauksen‹ sisällä«	

« lainaus »	« lainaus “lainauksen” sisällä »	ranska
-------------	----------------------------------	---------------